

"חדר משלהן" בצבא ההגנה לישראל? - חוויותיהן של חיילות תומכות לחימה

בחדרי מלחמה קדמיים¹

אילת הראל-שלו

פרופסור חבר

התוכנית לניהול ויישוב סכסוכים והמחלקה לפוליטיקה וממשל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

תקציר

נשים משרתות כיום במגוון תפקידי לחימה ותפקידי תומכי לחימה בצבאות שונים בעולם, בין היתר בצה"ל. זאת כתוצאה מהשילוב של טכנולוגיות לחימה חדשות, המעבירות יותר ויותר חיילים וחיילות מן העורף אל לב ליבו של שדה הקרב. חיילות הפכו להיות משתתפות משמעותיות בקרב מעצם הצבתן בחדרי מלחמה אסטרטגיים, כפי שאמרה אחת המרואיינות למחקר: "בחדר המלחמה את רואה הכול, את רואה יותר ממה שהחיילים בשטח רואים. את רואה את התמונה כולה". אף שהחיילות האלה לא נמצאות פיזית בשדה הקרב, הן משתתפות במלחמה - הן אחראיות לביטחון ארצן ולביטחון חבריהן לנשק, והן אחראיות לפגיעה ב"אחר". הצבתן של נשים בחדרי לחימה הממוקמים באזורי עימות - חדרי לחימה המצויידים בטכנולוגיות חדישות המביאות אליהם את חוויית אזור הלחימה - יכולה לערער תפיסות מסורתיות של ביטחון, לחימה ותפקידי מגדר. לפיכך, הנרטיבים של חיילות המשרתות מאחורי הקלעים של המלחמה יכולים לספק תובנות רבות ערך בנוגע לאופן שבו "חווים את המלחמה" ו"עושים מלחמה" במרחבי הקרב. ראיונות עם חיילות שמילאו תפקידי שונים בחדרי מלחמה בעת שירותן בצה"ל חשף נרטיבים רבים של מלחמה, אך גם של הגנה, של ביטחון ושל היעדר ביטחון. המאמר הזה שופך אור על תפקידן של נשים בצה"ל באמצעות התבוננות בנשים הנמצאות ב"חדר משלהן" במרחב הלחימה.

מילות מפתח: חדרי מלחמה, חיילות, ביטחון, הגנה, תיאוריות פמיניסטיות ביחב"ל, מרחב לחימה

"A Room of One's Own" in the IDF?: Experiences of Female Combat-Support Soldiers in Forward War Rooms

Ayeley Harel-Shalev

Abstract

Women serve in a variety of combat roles and combat support positions in various militaries around the globe, including the Israel Defense Forces. In parallel, new technologies of warfare are transferring more and more soldiers from the sidelines into the heart of the battle. More women soldiers are thus

¹ מאמר זה פורסם בגרסה שונה באנגלית בכתב-העת *Critical Military Studies*, וזכה בפרס המאמר המצטיין מטעם מכון כנרת על שם דן שומרון בכנס אגודת חוקרי צבא-חברה בשיתוף עם מכון דן שומרון, פברואר 2020. כותר מאמר זה עושה פרפרזה לכותר של היצירה שכתבה וירגיניה וולף - "חדר משלך" ב-1929. בספרה פורץ הדרך וולף סוקרת מדוע נעדר מקומן של נשים רבות מספרי ההיסטוריה (אלא אם כן הן מלכות, אמהות או פילגשים). מקורו של הספר בשתי הרצאות שנשאה וולף בפני סטודנטיות על השפעת נסיבות חיי היומיום של הנשים על יצירתן. ביצירה זו היא טוענת שאישה זקוקה לכסף ולחדר משלה כדי להתקדם ולהגיע לכלל יצירה ספרותית. הספר מציע פרספקטיבה פמיניסטית ביחס להישגיהן הפוטנציאליים של נשים.

becoming significant participants in war by virtue of their assignment to strategic war rooms. As one of the interviewees explained: "In the war-room, you see everything. You see more than the soldiers in the field see; you see the whole picture..." Even though such women soldiers are not located physically in the battlefield, they do indeed participate in war—by promoting 'security' for their countries and for their brothers in arms and by being responsible for injuring the 'other.' The stationing of women in war rooms located on the borders of conflict zones, which are equipped with the latest technologies that bring the reality of the warzone into the war room, may challenge traditional concepts of security, war, and gender roles. The narratives of women soldiers serving in the backstage of war thus provide critical insights into 'experiencing war' and 'making war' in war spaces. Personal interviews with Israeli women soldiers whose mandatory military service was spent in war rooms revealed multiple narratives of war, including the intertwining of protection, security, and insecurity. The paper sheds new light on the role of women in the military by exploring women "in a room of their own" in the current spaces of warfare.

מבוא

בלחימה מודרנית, חדר מלחמה הוא מרכז פיקוד המשמש מרכז תיאום של פעילויות צבאיות. הוא יכול להיות ממוקם קרוב לשדה הקרב או הרחק ממנו. אם חושבים על חדר מלחמה עולה מיד בדמיון התמונה של הנהגת ארצות-הברית צופה בלכידתו של מנהיג אל-קאעדה, אסאמה בן-לאדן, ב-2011. בעת שיחידות של הכוחות המיוחדים פעלו בפקיסטאן, צפתה ההנהגה, שהייתה ספונה בחדר מצב מאובטח בושינגטון הבריה, בכוחות שלכדו את בן לאדן והרגו אותו. הכול בשידור ישיר על-גבי מסך פלזמה ענק. מאמר זה אינו עוסק במרכזי פיקוד בטוחים ומרוחקים כאלה, אלא בחוויות של חיילות בצה"ל בחדרי המלחמה הממוקמים בסמוך לאזורי קונפליקט ועימות אלים - קווי הגבול "הפעילים" של ישראל. חדרי המלחמה האלה תוארו בפירוט על-ידי שירי, קמב"צית (קצינת מבצעים) שהתראיינה למחקר. היא הסבירה את תפקידה בחדר מלחמה הממוקם בגבול שבין ישראל לגדה המערבית:

הכול מגיע לחמ"ל - מהפרט הקטן ביותר, כמו למשל עניינים אדמיניסטרטיביים, כלי רכב שנתקעו [בשטח עוין], או ציוד שאבד וכן הלאה, עבור דרך חיילים פצועים וכלה באירועים גדולים כמו מבצעים. [...] יריות, תקריות וכן הלאה. [...] יש הרבה עניינים שגרתיים, אבל הפעילות העיקרית של החמ"ל היא בעת קרב ובמצבי חירום [בגבול או בתוך שטח האויב].

מיכל, סמלת מבצעים (סמב"צית), דיברה על החשיבות של השירות הצבאי בחדרי מלחמה המצוידים בטכנולוגיות חזותיות ועל התרומה של הטכנולוגיות האלה לכוחות בשדה הקרב:

בחדר המלחמה את רואה הכול. את רואה יותר מאשר החיילים בשטח רואים; את רואה את התמונה כולה. [...] כשהחיילים מהיחידה שלי היו בפנים [בשדה הקרב] [...] הם לא ראו את המחבלים מגיעים אליהם, אבל [...] אני ראיתי. [...] הייתי

אף שנשים כמו שירי ומיכל אינן נמצאות בגופן בשדה הקרב, יש להשתתפותן ערך רב. צורת ההשתתפות הזאת מעלה שאלות בנוגע למעמדן של נשים במרחבי הלחימה החדשים (Manjikian, 2010). כדי להשיב על השאלות האלה ינתח המחקר הזה ראיונות עם חיילות ישראליות ששירתו בחדרי מלחמה בתוך אזורי עימות או בסמוך אליהם, ולקחו חלק במאמץ המלחמתי. ניתוח הראיונות האלה חושף נרטיבים רבים של מלחמה, הגנה, ביטחון והיעדר ביטחון. המאמר מבקש לבחון את הנרטיבים של חיילות ששירתו בחדר מלחמה "משלהן" (Woolf, 1929/2015) ויש לו שתי מטרות: להכיר את החוויות והאתגרים שעיימם מתמודדות החיילות בחדרי מלחמה, ולבחון דרכים עדכניות לנתח את סביבת הלחימה החדשה.

בזמן עבודת השדה הופתעתי לגלות שהנושא הזה של המלחמה - נשים בחדרי מלחמה - לא זכה לתשומת לב מחקרית. רבות נכתב על שילוב נשים בצבא (למשל, Sasson-Levy, 2016b; Harel-Shalev & Daphna-Tekoah, 2015; MacKenzie, 2003) וכן על השימוש שנעשה בטכנולוגיות חדשות במלחמות בימינו (Manjikian, 2010, Masters, 2005), אך עבודות מחקר מעטות עסקו בחוויותיהן של נשים חיילות בחדרי מלחמה אסטרטגיים סמוך לשדה הקרב (Harel-Shalev, 2018). החוויות הפכו משמעותיות לניהול מלחמה ולהשגת ביטחון. בהקשר הזה של ידע הולך וגדל על ביטחון, יכולים נרטיבים של חיילות בחדרי מלחמה לסייע לחוקרים להעריך מחדש ולבחון היבטים שונים של תפיסות ביטחון ומלחמה. נרטיבים כאלה יכולים לאתגר הן את הגדרות הידע המקובל של מלחמה והן את המושגים הבינאריים בנוגע ללחימה כפעולה ממוגדרת באופן מובהק, שבה חיילים - לרוב גברים - מגינים באופן פעיל על נשים פסיביות וחלשות לכאורה (Harel-Shalev & Daphna-Tekoah, 2016b; הראל-שלו ודפנה-תקוע 2019).

עם זאת, חוויית השירות של חיילות אינה אחידה. חוויותיהן של נשים בצבא מגוונות, ויכולות להיות שונות זו מזו באופן משמעותי. הן תלויות במידה רבה בתפקידן במהלך השירות הצבאי. למשל, לדברי לומסקי-פדר וששון-לוי (Lomsky-Feder & Sasson-Levy, 2018) חוויותיהן של נשים המשרתות בתפקידים הנתפסים נשיים, כמו פקידות ומנהלה, שונות באופן מהותי מאלה של נשים הממלאות תפקידים הנתפסים גבריים, כמו לוחמות ומפקדות. כמו כן הן מציינות שנשים בתפקידי מודיעין חוות סוג נוסף של שירות צבאי, שכן יכולות שכליות, ולא גופניות, הן גורם מכריע בשיבוץ נשים בדומה לשיבוץ גברים לתפקידים האלה (Lomsky-Feder & Sasson Levy, 2018).

לפיכך, אבקש למקם נשים המשרתות בחדרי מלחמה על הרצף של חוויות השירות הצבאי, ולבחון כיצד תופסות החיילות האלה את השירות שלהן במונחים מגדריים. לחדרי המלחמה בימינו יש תפקיד משמעותי במרחב הלחימה שזוכה לעיצוב מחודש. אף שחדר

מלחמה אינו מונח חדש בהיסטוריה של המלחמות, חדר כזה הממוקם בקו החזית עשוי לבזר את מבני הכוח, ולייצג צורה חדשה יחסית של מרחב הלחימה. בחינת נרטיבים של חיילות המשרתות בחדרי מלחמה מאפשרת התחקות אחר האופן שבו משתתפות הנשים האלה בניהול מלחמות במרחב שבין העורף (המרחב הביתי) לשדה הקרב.

לחימה, מגדר וידע על מרחב הלחימה החדש

בעת המודרנית גבולות הקרב מטושטשים הן במרחב הזמן והן במרחב הפיזי: לעיתים קרובות קשה לקבוע היכן בדיוק המלחמה מתחילה והיכן היא מסתיימת (Gregory, 2011). נוסף על כך, מלחמות בימינו עוברות משדה הקרב אל מרחב לחימה רחב הרבה יותר, הכולל קשת מגוונת של משתתפים (Ben-Ari et al. 2010; Garraway, 2011; Rech, Bos,) (Jenkins, Williams & Woodward, 2015; במרחב הלחימה נמצאים, נוסף על אנשי הצבא המסורתיים, משתתפים רבים אחרים, בהם אזרחים, תושבים ומתקוממים. זאת ועוד, במרחב הלחימה בן ימינו שחקנים רבים נוספים יכולים לחוות ולהיות מעורבים בלחימה בלי להיות נוכחים בגופם בשדה הקרב.

השינויים הטכנולוגיים משפיעים על הלחימה במידה רבה, והפכו להיות משמעותיים בחקר הביטחון. השימוש הגובר בטכנולוגיה עילית לצרכים צבאיים (Peoples & Vaughan, 2015), והחשיבות העולה של מודיעין צבאי ואלמנטים חזותיים של מלחמה, מביאים לכך שהתפתחותו של מרחב הלחימה מעלה שאלות בנוגע לאופן שבו טכנולוגיות חכמות ונשק חכם משנים את אופייה של הלחימה. במקביל לכל אלה, העורף של המלחמה החדשה מתמלא בדוגמאות של חזותיות וסוגים שונים של מעקב שבהם משתמשים במרחב הלחימה באופן שגרתי. נראה שטכנולוגיות הלחימה החדשות, למשל, כלי נשק וכלי רכב לא מאוישים, יכולות לשנות הן את התנהלות הלחימה עצמה והן את הבנת המלחמה כפעילות ממוגדרת.

השתנות תפיסות בנוגע ליחסי המגדר בעקבות שילובן של טכנולוגיות חדשות בזירה הצבאית מתועדות היטב בספרות. בעבר המודל של "חיילים אמיתיים" היה מוגבל במידה רבה ללוחמים, היינו, לגברים שעסקו בלחימה של ממש, כלוחמי חוד. השילוב בין טכנולוגיות ובין גבריות מטושטש באופן משמעותי את ההבחנה המסורתית הזאת (Masters, 2005). במילים אחרות, "צמצום חשיבות הגוף הגברי הלוחם כקריטריון היררכי יצר את התנאים לטשטוש הבדלים מגדריים" (Lomsky-Feder & Sasson-Levy, 2018, p. 54). כדי לסבך עוד יותר את הטשטוש המגדרי הזה, מאפשרות טכנולוגיות חדשות של לחימה לנשים רבות יותר למלא תפקידים של מגינות - ללא צורך במאמץ פיזי משמעותי. על-פי מנג'קיאן, "רתמתן של טכנולוגיות רובוטיות [...] טומנת בחובה הבטחה לשיתופן המוצלח של יותר ויותר נשים במערך הלחימה הכולל, זאת משום שהדרישות הגופניות מוחלפות

בדרישות לחריפות שכל ולתגובות מהירות" (Manjikian, 2014, p. 55), לפיכך השימוש הגובר בטכנולוגיות חדשות יכול אכן להשפיע על הרכבו המגדרי של הצבא. המחקר הזה שייך לזרם של מחקר אקדמי הבוחן את תחום הביטחון מנקודות מבט שונות, ובודק את השתנות ההגדרות של מלחמה. במובן בזה, המאמר קורא לבדיקת סוגיית ההגנה, שכן "בתיאורים היסטוריים, הצורך של נשים בהגנה גורם למלחמות, ומצופה מגברים להילחם במלחמות האלה כמגיניהם של נשים וכגיבורים. הסטריאוטיפים האלה מצדיקים הן את העליונות החברתית של הגבריות והן את מוסד המלחמה" (Sjoberg, 2006, pp. 895-896).

זאת ועוד, אן טיקנר (Tickner, 1992), חוקרת מובילה בתחום היחסים הבין-לאומיים, מפנה את תשומת הלב לחוסר השוויון בצבא, וטוענת שמערכת היחסים בין המגנים ובין המוגנים תלויה בחוסר שוויון מגדרי - זאת משום שהגרסה הצבאית של ביטחון מעניקה זכויות יתר לתכונות גבריות, ובכך מעלה את מעמדם של הגברים. בהתאם לכך, דיונים תיאורטיים ממשיכים לבחון כיצד המלחמה השתנתה וממשיכה להשתנות. כך, למשל, טוענת הטצינגס (Hutchings, 2008, p. 390): "התיאורים של טבעה המשתנה של לוחמה מודרנית מערערים את הבסיס המהותי שעליו נשען הקשר בין מלחמה וגבריות - הן בלימודי מלחמה מסורתיים והן בספרות מגדר ומלחמה". כדי להבין טוב יותר את מורכבותו של תהליך זה, מציעה סילבסטר לאתר תובנות חדשות וסוגים שונים של חוויות ממלחמה (Sylvester, 2012).

המחקר הנוכחי אבחן נרטיבים של חיילות שלא היו מעורבות בקרב באופן ישיר כלוחמות חוד, אך מילאו תפקידים משמעותיים במרחב הלחימה מעצם השירות שלהן בחדרי מלחמה קדמיים. לפיכך, המטרה שלי היא להרחיב את הדיון על נשים בצבא באמצעות ניתוח החוויות שלהן בחדרי המלחמה, ולעמוד על החשיבות של החוויות האלה בהקשר של מרחב הלחימה של ימינו.

מערך המחקר

במחקר הזה בחרתי לחקור נשים המשרתות בחדרי מלחמה קדמיים - זאת לנוכח השינוי שחל בתפקידיהן והחשיבות הרבה שיש לכך בהקשר של מרחב עבוד מרחב הלחימה. הקריטריון להשתתפות במחקר היה אפוא שירות בצה"ל בתפקידים תומכי לחימה בחדרי מלחמה הממוקמים בקווי הגבול של ישראל. הנשים שהשתתפו במחקר שירתו בגבולות של מדינת ישראל עם סוריה, לבנון, מצרים, בגדה המערבית או ברצועת עזה. חלק מהן שירתו ביותר מגבול אחד. בישראל, שאותה אפשר לתאר כאומה במדים, השירות הצבאי של נשים היה חובה מיד עם הקמת המדינה ב-1948 (Ben-Eliezer, 1995; Halperin-Kaddari, 2004). ישראל הלכה בדרכן של מדינות אחרות, בהן אוסטרליה, ארצות-הברית, קנדה, דנמרק, פינלנד, גרמניה, ניו זילנד, נורווגיה, פולין, רומניה, ספרד ושוודיה, ופתחה

אפשרויות חדשות לשילובן של חיילות בתפקידי לחימה ובתפקידים תומכי לחימה (Harel-Shalev & Daphna-Tekoah, 2020).

בשונה מגיוס גברים לצה"ל, שירות של נשים בתפקידים הקשורים ללחימה נעשה על בסיס התנדבותי, ונחשב ליוקרתי יותר מאשר שירות בתפקידים נשיים מסורתיים (Izraeli, 2001; Harel-Shalev & Daphna-Tekoah, 2015; Golan, 2015). החלק היחסי של נשים בתפקידים קרביים קטן עדיין - ב-2020 פחות מעשרה אחוז מהנשים החיילות משובצות כלוחמות - ואולם מספרן הולך וגדל עם זמן. מספרן של הנשים המשרתות בתפקידי תומכי לחימה גדול יותר (Harel-Shalev & Daphna-Tekoah, 2020).

שלושים המשתתפות במחקר אותרו באמצעות שימוש במדגם "כדור שלג" (חברה מביאה חברה). הן רואיינו לאחר סיום השירות הצבאי שלהן, אם כי חלקן עדיין נקראות לשירות מילואים, טווח הגילאים שלהן הינו 21-33. המשתתפות גויסו לשירות צבאי בסביבות גיל 18, ושירתו במשך שנתיים עד שבע שנים. חלקן שירתו שירות חובה בלבד, אחרות חתמו על שירות קבע לפרק זמן נוסף. פרק הזמן המרבי בין מועד השחרור משירותן הצבאי עד מועד עריכת הראיונות היה עשר שנים. המרואיינות שוחררו בדרגות שונות, ושירתו במגוון רחב של תפקידים ביחידות צבאיות שונות. כל המשתתפות במחקר שירתו בחדרי מלחמה קדמיים, אך בתפקידים שונים: כמה מהן היו תצפיתניות, אחרות היו סמלות מבצעים; חלקן היו אחראיות על כלי ביון מתקדמים; ואחרות היו אחראיות על הפעלת כרב"מים (כלי רכב בלתי מאוישים) מתוך חדר המלחמה.

במסגרת המחקר, החוקרת, יחד עם עוזרי מחקר שקיבלו הכשרה מתאימה, ניהלו ראיונות עומק מובנים למחצה עם כל אחת מן המשתתפות במשך שעה עד שעתיים. הראיונות הוקלטו ותומללו. לכל אחת מן המרואיינות הוצגה סדרת שאלות על חוויותיה בשירות הצבאי. כל מרואיינת קיבלה שם בדוי. השימוש במתודת ניתוח נרטיב נועד לאפשר לחוקרות להעריך דקויות, לבחון נרטיבים מקבילים שונים ולהיות קשובות לאופן שבו הבינו המשתתפות את החוויות שלהן (Wibben, 2011; Shepherd, 2012). ניתוח נרטיבי מוכר ככלי חשוב במדעי החברה בכלל וביחב"ל בפרט, ולניתוחם של מגוון נרטיבים, יש תפקיד מכריע בהבנת המרחב הפוליטי (Suganami, 2008; Wibben, 2011). הגישה הזאת מתאימה באופן מיוחד להערכת פרספקטיבות של מרואיינים במצבים עתירי סכסוכים (Ben-Ari et al., 2010; Harel-Shalev & Daphna-Tekoah, 2016a, 2020).

נרטיבים של מלחמה מתוך חדר המלחמה

הניתוח של הראיונות המוצגים כאן חושף שני נרטיבים עיקריים, האחד של חוויות מלחמה והשני של עשיית מלחמה. עם זאת, לפני הצגת הנושאים המרכזיים שנחשפו בנרטיבים האלה יש מקום להבהיר את ההקשר של המחקר הזה, שכן נשים צעירות בישראל חוות מעבר לבגרות המשפיע על שירות החובה שלהן בצבא: המלחמות השונות

שישראל נלחמת בהן, הכיבוש והסכסוך הישראלי-פלסטיני המתמשך. כך מתארת זאת רעות:

את גדלה, מוגנת, עם כפית זהב בפה, עד שאת מגיעה לגיל 18. עד אז כולם מטפלים בך, דואגים לך, מגדלים אותך. [...] ואז פתאום, בפעם הראשונה בחיים, את בתוך מערכת שאת אין לך את אמא שלך שתוכל לדבר עם המורה, וזה רק את - כאדם - שם. את מגיעה לשם [שירות צבאי בעזה] ושומעת בום, יריות ורקטות - בוא נגיד שזה לא משהו שהייתי רגילה לשמוע בחיי היום-יום שלי. ואז את מבינה - אני כבר לא בשכונת הילדות שלי, אני נמצאת ליד הגבול. [...] [אבל] אני יודעת בדיוק מה עשיתי בשירות ומה היה התפקיד שלי בחמ"ל. הלחץ נותן מוטיבציה והאדרנלין זורם. [...] את אחראית על תקריות. [...] השירות הצבאי היה עבורי חוויה שאני לא יכולה להסביר במילים. זה היה שירות משמעותי.

בהמשך לדברים האלה ציינה שרון, מפקדת חמ"ל:

בתפקיד הזה אני למעשה אחראית על הבנות [תומכות לחימה] בחדר המבצעים, וזה אומר שאני זאת שצריכה לקחת פיקוד. תקריות שבהן אני מחליטה מה לעשות, הכול על הכתפיים שלי. אני אחראית. [...] זה קשה, עם הרבה מתח. [...] אני אחראית על תשע בנות; הבסיס במרחק 1.5 ק"מ מהגבול; יש "אקשן".

הנרטיב של שרון מדגיש את תפיסת האחריות שלה ואת ההבנה שלה את תפקידה בצבא, ומדגיש את המשמעות של נטילת הפיקוד לידיים. היבט אחר של השירות הצבאי של המרואיינות קשור להבדלים בעוצמת הקונפליקט בגבולות השונים של ישראל. יש הבדלים עצומים בחוויות של חיילות בחמ"ל בגבולות השונים: סוריה, לבנון, מצרים, רצועת עזה והגדה המערבית. מרים, שהייתה אחראית על חדרי מלחמה ועל מערכות איסוף מודיעין חזותי בכמה גבולות, אמרה:

יש הבדלים מהותיים בין גבולות שקטים ובין גבול מלחמה. הגבול עם מצרים שקט בגלל שיש שלום [בין שתי המדינות]. [...] יש קצת הברחות וקצת כניסות לא חוקיות, אבל רמות המתח שונות. בעזה יש בעיקר פעילות טרור, זה רציני; וכולם דרוכים. [...] זה עניין של חיים ומוות. זה לגמרי שונה [מהשירות בגבול שקט].

ליאור תיארה את חוויית שירות המילואים שלה כקמב"צית בגבול עם לבנון:

אם עזה זה מקום רע, אז לבנון גרועה פי שניים. [...] ואת יודעת שחיילים נופלים שם כמו זבובים. פתאום הבנתי שכמה מהאנשים [חיילים] שראיתי לפני פחות משעה אולי לא יחזרו, כי לבנון זה מקום רע.

במקביל, חלק מהחיילות תיארו כיצד הן עצמם היו בסכנה בשל המיקום של החמ"ל בסמיכות לגבול בגזרה "פעילה". למשל, אלה, תיארה את חוסר הביטחון בחמ"ל עצמו:

תמיד היו אומרים "החמ"ל הוא המקום הכי מוגן". עכשיו, החמ"ל... מי שיודע באמת.. אם את תכניסי בוקס לקיר, ברגע הוא מתפרק. אפילו לא גבס, אולי קרטון, לא יודעת ממה זה בנוי. האמת היא שכמה פעמים נפל פצמ"ר על חדר האוכל שהיה לא רחוק. ואז... יום אחד הטיל נפל ממש צמוד לקיר של החמ"ל.

אם הוא היה נוחת בקיר הזה ולא בקיר הזה [מצביעה], כולם היו מתים ברגע. באותו זמן, היה מבצע המח"ט, אז כולם היו בחמ"ל. זה היה הזוי. הכל היה מלא עשן... זו השגרה שם... החלונות מיליון פעמים התפוצצו, היינו מדביקים דפים כאילו על החלון, כאילו לא קרה כלום...

לחווה מלחמה - חשיפה מתמשכת לקרב ולאלימות

המחקר הנוכחי משתייך לגישה מחקרית המבקשת להביא את מתודת ניתוח נרטיב חוויות המלחמה אל תחום לימודי הביטחון (Harel-Shalev & Daphna-Tekoah, 2016a; Wibben, 2011; Shepherd, 2012). יש דרכים שונות לחקור את חוויות המלחמה. כמו כן יש מושגים שונים, אף מנוגדים, להגדרת חוויות צבאיות בשדה הקרב (Gazit & Ben-Ari, 2017; Dyvik & Greenwood, 2016). הנרטיבים של חיילות על שירותן הצבאי התייחסו לחוויות שונות ולמפגשים שונים עם מלחמה. החיילות האלה חוו את מרחב הלחימה בדרכים שונות: חלק מהן תוך התבוננות וחלק מן תוך התמודדות עם חוויות שונות של עימות מזוין. החיילות המרואינות תיארו את תפקידן בחמ"ל ואת החוויות שלהן בפירוט רב. מיכל, למשל, אמרה:

שירתי את כל שירותי הצבאי בגבול - בתחילה בתור סמב"צית, ואחר כך בתור קמב"צית. השנתיים האלה הרגישו כמו חיים שלמים. היו תקופות אינטנסיביות מאוד. [...] את נשארתי בבסיס ומבלה שעות רבות בחמ"ל. זה מגיע למצב שאת מכירה כל אבן באזור וכל "אזור מת". כל תקרית שמתרחשת באזור שלך הופכת להיות חלק ממך, כל דבר נהיה אישי: כל שגיאה, כל מה שיכול היה להיעשות אחרת, כל חייל שנהרג, או כל הצלחה, כל תקרית מוצלחת [או] מניעה של תקרית - הכול נהיה חלק ממך.

תהליך ההתחיילות מתועד בספרות המחקרית ככזה המתמקד בהכשרת חיילים גברים באמצעות אימון ומשמעת, לגוף ולנפש (McSorley, 2013). תהליך התחיילות מקביל מתואר בנרטיבים של תומכות הלחימה אשר יועדו לשרת בחמ"ל. טיפאני ושירי הסבירו כיצד אומנו לתפקד היטב במשמרות ארוכות וקשות. טיפאני, קמב"צית, סיפרה:

המפגש הראשון עם אזעקות וטילים דורש ממך שתתעשתי מהר ותמלאי את התפקיד שלך הכי טוב שאת יכולה, אפילו אם את מתה מפחד. [...] זה היה בום חזק. את רואה "זיקוקים" מעל לראש שלך, אבל חייבת להמשיך לתפקד כרגיל ולנהל את המבצע כאילו כלום לא קרה. יש שישה או שבעה סמלי מבצעים תחת פיקודי. [...] יש בזה הרבה סיפוק. את נהיית מקצועית ומומחית. שירתי בסביבה גברית מאוד. [...] הייתי כמה מטרים מהגבול; היו הרבה טילים והרבה חדירות.

שירי, ששירתה כסמב"צית, תיארה את אופי שירותה:

זה להיות ערה במשך כל הלילה ולתפקד. [...] זה תפקיד מאתגר, אינטנסיבי, עם חוסר ודאות רב בנוגע ללוח הזמנים. [...] עם אחריות עצומה. [...] לשים בנות בתפקיד הזה, זה לא ברור מאליו. זה לא תפקיד פשוט. [...] בנות בגיל 18, 19, 20 שמקבלות אחריות עצומה. [...] זה לא ברור מאליו שבנות בגיל כזה יתמודדו עם כזאת אחריות. [...] לא במדינה שלנו, ולא במדינות אחרות.

בנרטיבים שלהן הדגישו החיילות את הכישורים שרכשו במהלך המפגשים שלהן עם מעשי אלימות ומלחמה. הרכיב החזותי של מרחב הלחימה היה משמעותי מאוד בנרטיבים. נערכו מחקרים שונים שבחנו את החשיבות של הייצוג החזותי של המלחמה (Guittet & Zevnik, 2015). בחדרי המלחמה יש לרכיבים החזותיים של מרחב הלחימה חשיבות מכרעת, כפי שניתן לראות, למשל, בתיאור של אלה, אשר שירתה כתומכת לחימה ביחידת מודיעין בחמ"ל בחזית עזה.

הנרטיב שלה, שמתאר את מותו של אחד מעמיתיה בקרב, כפי שצפתה זו בחמ"ל, מדגיש את החשיבות של החזותיות של מרחב הלחימה (Harel-Shalev & Daphna-Tekoah, 2016b):
הוא יושב בדיוק שם, ליד הגוף שלי; דקה מאוחר יותר הוא כבר לא היה. [...] לא רק זה, ראיתי בעיניים שלי איך הוא נהרג. את רואה את זה בהילוך איטי. [...] את יכולה לראות פחד. [...] את רואה הכול על מסכי הפלזמה בחמ"ל.

מראות ותמונות של מלחמה (Peoples & Vaughan-Williams, 2015) הפכו להיות חלק מרכזי ממרחב הלחימה, כפי שהוצג בנרטיב של מורן, סמב"צית, שתיארה את שגרת החיים בחמ"ל:

אפילו לראות את כל מה שנקלט בעדשת המצלמה על מסכי הפלזמה האלה, או לשמוע את הרדיו הצבאי [...]. ישבתי בחמ"ל בזמן מבצע, עם אוזניות. שמעתי אותם [את הלוחמים] בשדה הקרב, ראיתי אותם דרך המצלמה, זה הרגיש כאילו [...] את שומעת "יורים עלינו", וזה ממש קשה. [...] הייתי במתח גדול. זה כל כך מלחיץ לראות אותם ככה מהחמ"ל.

לדברי כריסטין סילבסטר, חוקרת בכירה בלימודי ביטחון ביקורתיים, יש להבין את מהותה של המלחמה כחוויה של הגוף. לשם כך, כדאי להתמקד לא רק ברכיבים כלליים של המלחמה, כמו "ביטחון לאומי", אלא להתמקד גם באדם שחווה את הלחימה (Sylvester, 2012). הנרטיבים של המרואיינות עסקו בדיוק בדברים האלה: לצד האיזכור של התרומה שלהן לביטחון הלאומי, הן סיפרו על הקרבה הפיזית למוות, המציאות הסוריאליסטית של המלחמה והמראות האיומים. אלה חזרו על עצמם בנרטיבים של המרואיינות כשהן התייחסו לחוויות המלחמה. ז'אנה, קצינה ששירתה ברצועת עזה לפני ביצוע תוכנית ההתנתקות ב-2005, תיארה בפרטי פרטים אירוע שחוותה:

הם נסעו ועלו על מטען. מטען חבלה הפעיל את חומרי הנפץ שהיו ברכב הצבאי, וכל הלוחמים התפוצצו לחתיכות קטנות. ביום שלאחר מכן ירו על רכב אחר שגם בו היו חומרי נפץ, וחמישה חיילים התאדו. אני זוכרת שהרגשתי את הפיצוץ. זה

היה כל כך חזק. המראות שתקועים לי בראש מאז הם של חיילים זוחלים על הכביש, מחפשים חלקי גופות של חיילים מתים. [...] אני זוכרת ש[כשזה קרה] [...] נכנסתי לחמ"ל, ואחת החיילות צעקה שהרכב התאדה. אני זוכרת שאמרתי לה: "מה זאת אומרת?" היא אמרה: "התאדה". רגע אחד הוא היה שם, ואז הוא נעלם. הים. [...] המוח לא מצליח להבין את האירוע הזה. [...] רכב צבאי שלם, עם חמישה חיילים, נעלם, מתאדה. [...] בלתי נתפס.

הטכנולוגיה מביאה את מציאות אזור המלחמה אל תוך החמ"ל, ולפיכך גורמת לחיילים רבים נוספים לחוות מלחמה על רבדיה השונים. אף שהחיילות בתפקידים תומכי לחימה אינן נמצאות בגופן בשדה הקרב, הן נתונות עדיין בסכנה אמיתית, חוות מתח, ומוטלת עליהן אחריות רבה. הממצאים של מחקר הזה משלבים שני היבטים, לכאורה בלתי קשורים - חזותיות ומגדר. בשל הטכנולוגיה גם נשים שאינן משרתות בתפקידים קרביים רואות את תמונת הקרב בכללותה, וכך גם הן חשות אחריות למצב וממלאות תפקידים שאינם במסגרת התפקידים המסורתיים במלחמה.

בניגוד לחדר המלחמה המרוחק, שבו יושבים בכירים במערכת הביטחון, ולעיתים מפעילי מל"טים (Daggett, 2015), חדרי המלחמה המתוארים במאמר זה ממוקמים בסמוך לשדה הקרב. לא רק שהמרווינות חוו מלחמה, והיו עדות למקרי מוות ופגיעה של חיילים באמצעות מערכות חזותיות בחמ"ל, הן היו נתונות בעצמן בסכנה. אלה, סמב"צית, הדגישה שחדר המלחמה היה חלק ממרחב הלחימה החדש ושגם הוא אינו מקום בטוח. גם ז'אנה תיארה את החוויה הסוריאליסטית בחדר המלחמה, שבמהלכה הייתה קרובה להיפגע מרסיס של פגז וגם מכדור תועה שפגע ישירות במכשיר הטלפון המשרדי שהיה מונח על שולחנה, ושנתקע בסופו של המסלול בקיר שלידה. היא התבדחה עימי על הסיטואציה הסוריאליסטית: "אבא שלי התקשר ולא יכולתי לענות לו, ואחר כך התלבטתי אם לומר לו: 'לא יכולתי לענות לך, כי כדור רובה פגע בטלפון, סליחה שלא עניתי מיד'". חוויות המלחמה שתוארו כללו אפוא אחריות עצומה, נטל רגשי, תפקוד תחת לחץ, חשיפה לקרב ולמוות ושאיפה למקצועיות.

להילחם מאחורי הקלעים של המלחמה

ליאור, קצינת מבצעים ששירתה בגבול לבנון:

ישבנו בחמ"ל בלבנון, אני זוכרת את ההליקופטר שהופל. קיבלנו דיווח שהמסוקים המריאו, חצי פלוגה שלי על המסוק, כולל הסמ"פ של הפלוגה, ואבא של הסמ"פ הזה במילואים יושב איתי בחפ"ק. ישבנו לאכול בדיוק, היינו כל כך מורעבים מכל המנות קרב. יצאתי החוצה לרגע, חזרתי פנימה, אני רואה כולם לבנים כמו הקיר. כולם עומדים ליד הקשר. קיבלנו דיווח, כאילו שמאללה אלוהים ישמור איך הוא היה נראה. הבן אדם היה יותר לבן מהקיר הזה. הבן שלו על המסוק. ולקח קרוב לחמש, אולי זה היה שלוש דקות מאוד, מאוד, מאוד ארוכות, כי גם היו הרבה

בעיות קשר, עד שקיבלנו את הדיווח שהפלוגה שלנו ירדה מהמסוק לפני שהוא נפל. זאת אומרת - המסוק נפל עם צוות האוויר - זה נורא ואיום, אבל לפחות לא כל הפלוגה הלכה. ישבתי שבוע שלם במקלט הזה עם שמונה גברים יחד איתי, כל פעם שבוע שלם, זו היתה תקופה ארוכה מאוד. היתה המון מתיחות בחזית הזו. הזזתי את הכוחות לכאן, הזזתי את הכוחות לשם, עשיתי חסימות פרשים תורכים והכל. השיח הדומיננטי על המלחמה מתייחס לגברים בקרב כאל לוחמים. נשים מוזכרות במחקרים בעיקר כקורבנות של המלחמה, או כשחקניות משנה בעשיית מלחמה (Daphna-Tekaoh & Harel-Shalev, 2017). במקביל, מתנהל ויכוח בנוגע לשאלה האם זה ראוי לשתף נשים במלחמה (Shepherd, 2016) והאם יש לשלב יותר נשים כמשתתפות פעילות במלחמה (MacKenzie, 2013; Harel-Shalev & Daphna-Tekaoh, 2015). מממצאי המחקר הזה עולה שחיילות בחדרי המלחמה לא רק "חיות" מלחמה או מושפעות ממנה, אלא שבמובנים רבים הן גם "עושות" מלחמה. הנרטיבים של המרואיינות משתלבים אלה באלה בתארם כיצד חדרי המלחמה, האמצעים הטכנולוגיים והחיילות המתפעלות והמנהלות את חדרי המלחמה הם חלק בלתי נפרד ממרחב הלחימה החדש. תמרה, קצינת מבצעים בגדה המערבית, הסבירה:

יש את אלה שהם בשדה הקרב, ויש את אלה שנמצאים מאחורי הקלעים. אני מרגישה שעשיתי דברים, אבל זה תמיד היה "מאחורי הקלעים של המלחמה". סמלות המבצעים נמצאות מאחורי הקלעים, והלוחמים נמצאים בחזית. אבל הלוחמים לא יכולים לתפקד בלעדיו, צוותי החמ"ל.

חוקרת יחסים בינלאומיים לאורה שוברג סיכמה את הגישה הקונבנציונלית בנוגע להגמוניה הגברית בצבא: בתיאורים ההיסטוריים הצורך של הנשים בהגנה גורם למלחמות, והציפייה החברתית מגברים היא להילחם במלחמות האלה כמגינים של הנשים וכגיבורים. כאמור, הסטריאוטיפים האלה מצדיקים הן את העליונות החברתית של הגברים והן את מוסד המלחמה (Sjoberg, 2006).

נרטיבים של חיילות מצביעים על כך שהרעיונות האלה עברו שינוי מסוים: הן חוזרות שוב ושוב על כך שאף שהן אינן נחשבות ללוחמות, הן ממלאות בחדרי המלחמה תפקיד חשוב בעשיית המלחמה. הנשים חזרו והדגישו את הערך והמשמעות של תפקידן - כיצד הגנו על הלוחמים - ודחו בתוקף את הגישה שהתפקיד שלהן שולי. למשל, מיכל, סמב"צית, מתחה ביקורת על כך שהחיילות בחדרי המלחמה אינן זוכות להערכה, והדגישה שבסופו של דבר, הן מצילות חיים. כל אחת מן החיילות שרואינו השתתפה בעשיית מלחמה - אם כי באופן שונה. שני הסבירה את תחומי האחריות של תצפיתנית בחדר המלחמה:

[בחדר המלחמה] אין ודאות לגבי מה יקרה הלאה; את נלחמת בעצמך שלא למצמץ, לא לסגור את העיניים לשנייה. זה עניין של חיים ומוות. [...] במבצע שקרה לאחרונה התצפיתנית זיהתה חוליית מחבלים. [...] זה תפקיד שהוא העיניים של המדינה כולה ושל הצבא.

טכנולוגיות צבאיות מתקדמות מוצגות כעליונות בכל מובן שהוא על הגוף האנושי - עליונות באיסוף מידע ומודיעין, עליונות בחישה מרחוק, מהירות תגובה וכוח עמידה רב יותר. לפיכך, העיניים והאוזניים של הצבא אינם מועדות לטעות אנוש (Masters, 2005). חיילות המשרתות בחדרי מלחמה כמפעילות של טכנולוגיות חזותיות אכן משמשות העיניים והאוזניים של הצבא והמדינה. ואולם, ברבזמן הן בנות אנוש ולא חלק מתוכנת מחשב. מתעוררות כמה שאלות: מהי המשמעות של להיות אנושי במלחמה? מהי המשמעות של להיות אישה במלחמה? עם אילו סוגים של דילמות - אתיות ואחרות - נדרשות להתמודדות הנשים בחדרי המלחמה? במובן מסוים, הצבתן של נשים בחדרי מלחמה קדמיים ממקמת אותן כגורמים משמעותיים במרחב הלחימה. למיקום הזה יש פוטנציאל כפול: מחד גיסא הוא יכול לגרום למיליטריזציה של חייהן, ומאידך גיסא הוא חושף אותן לדילמות אתיות. רוני, ששירתה בחמ"ל בגזרת עזה, סיפרה:

כשהיינו במבצע, צוות החמ"ל כיוון את החיילים והנחה אותם לאיזה כיוון כדאי להם לנוע ולאן לא. באחת הפעמים החיילים ראו חמור, והם עדכנו את החמ"ל בנוגע לחמור. [...] אז החמ"ל הורה: "נצור אש, אל תירו בחמור". החמור המשיך להתקרב אליהם, ואז הוא התפוצץ ליד החיילים. הוא היה ממולכד. זה היה מחזה סוריאליסטי. [...] לפני כן אמרנו בחמ"ל: "זה חמור, למה שנהרוג אותו?" אני והקצינים הבכירים היינו בהלם.

עוד שיתפה בדילמות שהתעוררו בעת שירותה בחמ"ל:

היו כליך הרבה דילמות שם [בחדר המלחמה]. [...] היה לנו מידע ודאי על מיקום של מבוקש והם רצו "להוריד אותו", אבל על הגג היו שלושה ילדים. השאירו אותם שם לשחק כדורגל, וראינו אותם עומדים שם וידענו מי נמצא בתוך המבנה. אני זוכרת את מפקד החטיבה והקצינים האחרים מחזיקים את הראש. היינו צריכים להתמודד עם דילמה רצינית. [...] הם לא ידעו מה לעשות. זה היה החיים של שלושה ילדים לעומת משהו שעשוי להציל חיים רבים. אבל בסופו של דבר הם לא עשו את זה, הם לא ירו.

הודות לציוד טכנולוגי מתקדם, קצינות המבצעים בחדרי המלחמה יכולות לראות הן את הצד "שלנו" והן את הצד של "האויב", והכול בצבעים חיים. הן רואות הכול, בשר ודם. ואולם, בתארן את חוויות המלחמה שלהן מתייחסות החיילות בדרך-כלל בעיקר "לצד שלהן" של העימות. הסוגיה הזאת מעניינת מאוד לנוכח החשיפה המשמעותית לאוכלוסייה אזרחית בצד השני של הגבול. היו חיילות שהציגו עמדות ביקורתיות כלפי מדיניות הממשלה, אך אלה לא היו במוקד הנרטיב שלהן. על-פירוב הטכנולוגיה נתפסת כמרחב ייצור של כוח וידע. בעבר, רק גברים שעסקו בלחימה של ממש היו חלק מן ההגמוניה של הצבא, ואולם בעקבות שילובן של טכנולוגיות במרחב הלחימה השתנו חלק מן הכללים. מרים, שהייתה תצפיתנית בחדר מלחמה, ולאחר מכן קצינת מערכות מודיעין חזותי, סיפרה:

זמנו מבצעים. אם אנחנו לא היינו פועלים [מחדר המלחמה], תקריות לא היו נמנעות, והיו מגיעות לשטח ישראל. את נותנת לכוחות הלוחמים את הזמן הנדרש להכין את עצמם לקרב, את מזהה דברים לפני שתקריות מתרחשות, את אוספת מידע מודיעיני. מרגישה שאת חלק ממהו גדול. רציתי לשרת בתור לוחמת, אבל זה לא הסתדר, אז אמרתי לעצמי, אם לא לוחמת, לפחות אשרת בתפקיד הכי רציני ובחלק הכי חם של המבצעים.

תמרה, קצינת מבצעים בגדה המערבית, סיפרה על תהליך קבלת ההחלטות ועל מעורבותן של החיילות בתהליך הזה. כמו כן תיארה את ההשפעה שהייתה לה במסגרת תפקידה במבצעים:

אני זוכרת שסגן מפקד החטיבה קרא לי ושאל: "איפה לדעתך אני צריך למקם את הכוחות ומה לדעתך הוא המיקום המוצלח ביותר לכל אחד מהכוחות?" אני למעשה [...] הראיתי על המפה איפה הוא צריך למקם כל כוח: "כאן אתה צריך למקם את הכוח הזה, ושם אתה צריך למקם את הכוח השני". הוא גיבה אותי ויישם את מה שהצעת.

הנרטיבים של מרים ותמרה מדגימים בדרכים שונות כיצד ידע ומומחיות הם מאפיינים קריטיים עבור המשתתפות במרחב הלחימה. הידע שלהן נשאב מהציוד הטכנולוגי, בין היתר המערכות החזותיות הממוקמות בחדרי המלחמה. הן משתמשות בידע הזה כדי להעריך אם נשקפת סכנה לחבריהן לנשק. לפיכך, הנרטיבים של תמרה ומרים דומים שכן הם מתארים כיצד הטכנולוגיה בצבא ממלאת תפקידים שונים, ומאפשרת להגיע אל מעבר לגבול. בדבדבד מטשטשת הטכנולוגיה את הגבולות בין תפקידי המגדר. אדית, פקמ"צית, מדגישה עוד:

הדרכתני את החיילים. [...] זה נתן לי תחושת סיפוק. היו כוחות [לוחמים] שנכנסו לחמ"ל לפני שנכנסו פנימה [חצו את הגבול] וביקשו מאיתנו: "תשמרו עלינו טוב טוב". זה מעודד ונותן תמריץ.

מתעוררת השאלה: כיצד יכולות הטכנולוגיות החדשות להביא לארגון מחדש של היבטים מגדריים של מלחמה? לדברי מנג'יקיאן (Manjikian, 2014, p. 60), אין זה סביר שטכנולוגיה נוספת של לחימה תביא לשינוי משמעותי בארגון המגדרי של הלחימה. התפיסה הזאת עולה גם ממחקרה של מק'קנזי (MacKenzie, 2015) בנוגע להתנגדות לשילובן של נשים בתפקידים גבריים. אכן, הגברים ממשיכים להיות המעצבים של צבאות ומלחמות, ועם זאת, אפשר להבחין בשינוי מסוים בעיצובם של תפקידי המגדר באמצעות בחינת חשיבותם של חדרי המלחמה במרחב הלחימה. לצד חלוקת התפקידים המגדרית, שהיא עדיין הנורמה, כלומר, מרבית הלוחמים בצה"ל הם גברים ומרבית הנשים משרתות בתפקידי חינוך, הוראה ואדמיניסטרציה - כניסתן של הנשים לחדרי המלחמה האסטרטגיים מאפשרת להן למקם את עצמן בתפקיד של מגינות, ולגברים היא מאפשרת להיות מוגנים עלידי הנשים, זאת בלי לחוש איום על גבריותם.

לפי בראונסון (Brownson, 2014), בחלק מן המקרים, הלוחמים - הן הגברים והן הנשים - מתאחדים תחת "סולידריות אחרת", כזאת המכירה בגברים ובנשים כחברים מלאים בקבוצה, וברובזמן מקבלת שלכל אחד תרומה שונה ליעילות המלחמה. הרעיון משתקף בדבריה של אדית: "תשמרו עלינו טוב טוב". לעומת זאת, יש מקרים אחרים, שבהם התעלמו הגברים מן הנשים, ודחקו אותן לשוליים. בחלק מן המקרים, היררכיה מגדרית הייתה חלק משמעותי של הסיטואציה. עידית, לוחמת, דיווחה על אירוע כזה:

הכרתי היטב את החלק שלי במבצעים. [...] עם זאת, היו מקרים שבהם התעלמו ממני. [...] פעם זיהיתי חדירה, הלכתי לבדוק עמדה מסוימת. לוחם ליווה אותי, וראיתי משהו עובר. היה ממש חשוך, אמרתי לו: "יש כאן משהו". הוא אמר: "תשתקי, אין כאן אף אחד. זאת משימה מבצעית, פשוט תהיי בשקט". המשכנו ללכת, וראיתי צללית של אדם מולנו. תפסתי בשקט את היד של הלוחם [כדי לסמן לו שהחודר שם], ואז הוא עצר אותנו.

הדוגמה הזאת מצביעה על כך שחיילים גברים הם עדיין המגדירים העיקריים של התרבות הצבאית ומהווים את הסמכות העליונה, ואילו הנשים צריכות בדרך-כלל צריכות להתאים את עצמן אליה (King, 2015). לכן, על אף שהמרואינות הבינו את חלקן במרחב הלחימה ופירשו אותו כחיוני, הן חשו מתוסכלות מאוד במצבים שבהם חיילים גברים, והמערכת כולה, לא הכירו בחשיבות של תרומתן. במציאות של קונפליקט אלים - חלק מן החיילות התייחסו לכך שהן התמודדו עם אתגרים נוספים, למשל, עם הערות סקסיסטיות (Harel & Daphna-Tekoah, 2020).

אתגר אחר שעיימו התמודדו הנשים בחדרי המלחמה הוא החלוציות - להיות הנשים הראשונות שממלאות תפקיד מסוים. ליאור ציינה שהייתה מרוצה מכך שיכלה ללמד ולחנוך את הדור הבא של סמלות המבצעים, זאת חרף הקשיים שעיימו התמודדה. סלילת הדרך עבור הדור הבא של חיילות בצבא, בייחוד בתפקידים הקשורים ללחימה, הייתה קרב בפני עצמו עבור חלק מן המרואינות. רונית, למשל, ששירתה בחדרי מלחמה, הייתה האישה הראשונה שהפעילה כרב"ם והייתה אחראית עליו. היא תיארה את שגרת הטיפוליים המכניים שהיה צריך לבצע ברכב, איך למדה את המסלול של הכרב"ם וכיצד סיכנה את חייה פעמים רבות, כשהיה עליה לתקן בעיה בו בזמן שהיה בשטח אויב:

הייתי אחראית על כרב"ם - רכב שעליו מצלמה ושנוסע לאורך הגבול. שלטתי ברכב שנסע במסלול שהיה מסוכן מדי עבור החיילים. המצלמות שעל הרכב מכסות שטחים מתים [שטחים שמחוץ לשדה הראייה]. [...] העבודה כללה טיפול מכני ברכב, כמו גם משמרות בחמ"ל. המשמרות כללו גם תפקוד בתור תצפיתנית בשדה הקרב. הסענו את הרכב מהחמ"ל עצמו. אפשר לחשוב ששיחקתי במשחק מחשב, אבל למעשה הסעתי [את הרכב]. ביצעתי תפקיד חדשני. [...] אני חושבת שתרמתי הרבה. [...] הייתי הקצינה הראשונה בתפקיד הזה; לכן, אני למעשה ייסדתי את

התפקיד; כתבתי את כל מדריך הלחימה, ויש לי המון ניסיון. כל הפעילות [של הכרב"מים] מבוססת על דברים שאני יצרתי וחוויתי. תפעול כרב"מים וכטמ"מים (כלי טייס מאוישים מרחוק) מאפשר לחיילות למלא תפקידים הקשורים לחימה ללא מאמץ פיזי משמעותי. הדרישות לתפקידים האלה הן: אחריות, סבלנות, חריפות שכל ויכולות של תגובה מהירה (Manjikian, 2014). במובן הזה נשים אינן פחות מקצועיות מגברים. הרחבת השימוש בטכנולוגיות מתקדמות מן הסוג הזה באמצעות שירות בחדרי מלחמה עשויה להניע תהליך שיוכל להשפיע על המבנה המגדרי של מרחב הלחימה.

תיאורה של מיכל, שהוזכר בתחילת המאמר, את עצמה כמי שמגינה על החיילים, מזהירה ומדריכה אותם לסגת כדי להימנע מפגיעה, מייצג במובן מסוים שינוי במבנים המגדריים של הגנה: נשים שאינן נמצאות בשדה הקרב, אבל נמצאות במרחב הלחימה - בחדר מלחמה אסטרטגי, מקום שבו הן רואות את תמונת הלחימה הרחבה - ולכן יש להן יכולת להוביל חיילים גברים אל מחוץ לטווח הסכנה (Harel-Shalev & Daphna-Tekoah, 2016b). הנשים האלה חוו מלחמה ולקחו בה חלק. אנלו (Enloe, 1989) הצביעה על כך שבאופן מסורתי גברים אמורים "להגן על נשים וילדים". המציאות של חדר המלחמה המודרני מערערת על התפיסה הזאת. חיילות בחדר המלחמה, המשמשות עיניים ואוזניים, הפכו להיות מגינות של הלוחמים בשדה הקרב.

דיון ומסקנות - "חדר משלהן"?

חיילות המשרתות בחדרי מלחמה בתפקידים תומכי לחימה נחשפות באופן משמעותי לקרב ולעימות אלים. הן לוקחות חלק בקונפליקטים העיקשים והמשמעותיים נערכים בסמוך לגבולות המדינה - "על הגדרות". חדרי המלחמה ממוקמים מבחינות גיאוגרפית ותפיסתית על התפר שבין המלחמה הפעילה - שדה הקרב המסורתי - ובין פעילויות המתקיימות מחוץ לה, אך מתנהלות במרחב הלחימה. לפיכך, בהקשר של ידע מתפתח על ביטחון ומלחמות חדשות, הנרטיבים של החיילות בחדרי המלחמה עשויים לסייע לחוקרים ולחוקרות לחשוף היבטים שונים של מלחמות חדשות.

מאמר זה מלמד על כך שהנרטיבים של חיילות המשרתות בחדרי המלחמה קדמיים יכולים לקרוא תיגר הן על הגדרות "המקובלות" של המלחמה, והן על מושגים בינאריים של לחימה כפעולה ממוגדרת שבה חיילים (בדרך-כלל גברים) מגינים באופן פעיל על נשים פסיביות לכאורה (על-פירוב אזוריות). במחקר הזה, ניתוח הנרטיבים של חיילות המשרתות בחדרי לחימה חשף את התהליכים העמוקים המתרחשים בצבאות ובמרחבי הלחימה של ימינו בכלל, ובצה"ל בפרט.

המרואיינות במחקר שירתו בצבא והשתתפו במלחמות בעידן שבו הנשים דורשות שוויון במגוון תחומים. יתרה מזו, תפיסת העצמי של הנשים האלה והציפיות שלהן עוצבו בתקופה שבה נשים צעירות בישראל נלחמות למען שירות שווה בצבא (Israeli, 2001)

ודורשות לפתוח עוד תפקידים בצה"ל בפני נשים (עירךיונה ופדן 2018; שפרן גיטלמן 2019). התהליכים החברתיים-פוליטיים האלה, יחד עם התפתחויות טכנולוגיות ויישומיהן במרחב הלחימה, משפיעים על נרטיב המלחמה שלהן.

בסיפורי חדר המלחמה של המרואיינות טמון הפוטנציאל לחשוף את פניה האמיתיים של המלחמה. אין בכך כדי לטעון שמטרתם של נרטיבים אלה לדחוף את הצבא למדיניות "שקטה" יותר בהכרח. רבות מן הנשים סיפרו את חוויותיהן כאילו הן עדיין נמצאות בתפקיד ועדיין מגויסות ו"מורעלות", אך באותה נשימה, הן לא היססו להזכיר אירועים טראומטיים שחוו. במקביל לכניסתן ההדרגתית של נשים למגוון תפקידים הנתפסים בחברה, וקל וחומר בצבא, כתפקידים גבריים, הוצבו חיילות בחדרי מלחמה קדמיים והן ממלאות תפקידים פעילים יותר בניהול מלחמה ובהכוונת כוחות בשדה הקרב - בהתאם לצורך. בפועל, הן "עושות מלחמה" במרחב לחימה הנמצא מבחינות פיזית ותפיסתית בין העורף ובין שדה הקרב. אף שהנשים האלה אינן מוגדרות על-ידי הצבא או החברה כלוחמות, הן משתתפות במלחמה - הן מקדמות ביטחון, מגינות על החיילים, חשופות לסכנה פיזית, וגם אחראיות על פגיעה ב"אחר".

זאת ועוד, טכנולוגיות חדשות של לחימה מאפשרות במובן מסוים ליותר ויותר נשים להיות בעמדה של מגינות, לקחת אחריות במצבי שגרה ובמצבי חירום. בדרך הזאת הן ממצות את הפוטנציאל שלהן שלא במסגרת חלוקת תפקידים מסורתית - בלי צורך במיומנויות הדורשות כוח פיזי משמעותי. הגנה היא תמה מרכזית בלימודי ביטחון (Young, 2003). המציאות של חדרי מלחמה משנה את עצם התפיסה של ההגנה בשתי דרכים עיקריות. האחת - החיילות המשרתות בחדרי מלחמה יכולות למלא את תפקיד העיניים והאוזניים של הצבא והמדינה. לפיכך הן נמצאות בעמדה של מגינות על המדינה, וברבזמן זוכות להגנה של הלוחמים.

הדרך השנייה - במובן אחר של הגנה, תומכות הלחימה מגינות על הלוחמים בשדה הקרב באמצעות חדר המלחמה. ועדיין, בהקשר הזה יש מורכבות ביישומה של ההגנה: מצד אחד ניתן לזהות בגישתן של החיילות לחיילים הגנה אימהית, ומצד אחר יכולותיהם של החיילים באות לידי ביטוי הן במעשיהם והן בנחישות שלהם למלא תפקיד פעיל במרחב הלחימה. השימוש בטכנולוגיה מתקדמת ובאמצעים חזותיים שונים באזורי המלחמה, המביאים את המציאות אל תוך חדר המלחמה, מעצב את מרחב הלחימה החדש. השימוש הזה משפיע על האופן שבו הנשים בחדרי המלחמה חוות את המלחמה אך גם "עושות מלחמה". בחוותן אותה. חיילות בתפקידים תומכי לחימה, שאינן נוכחות בשדה הקרב עצמו, חשופות לאלימות קיצונית. בניהול המלחמה וב"עשיית המלחמה" החיילות האלה מעורבות בפיקוח על שטח הלחימה, ועושות שימוש במיומנויות של שדאות מעצם השימוש שלהן באמצעים טכנולוגיים.

ניתוח נרטיבים שונים - בדומה לאלה שהוצגו במאמר הזה - יכול למלא תפקיד מכריע בהבנת מרחב הלחימה. המגוון של כלי הנשק המתוחכמים ושל טכנולוגיות המידע

והתקשורת מכניס נשים רבות אל מרחב הלחימה, וחושף חיילות נוספות למציאות ההרסנית והסוריאליסטית של המלחמה - וברבזמן נותן בידיהן את הכלים להילחם, לפגוע באחרים ולהגן על הלוחמים. חיילות המשרתות בחדרי המלחמה מבינות את תפקידן החיוני במרחב הלחימה ומפנימות אותו, אך עדיין מבטאות תסכול רב על כך שעבודתן לא תמיד זוכה להכרה מצידם של חיילים אחרים, ואף מצידה של המערכת הצבאית. הרצון של הנשים בהכרה בערך תרומתן לצבא ניכר בנרטיבים שלהן, ועלה גם במחקרים קודמים (Sasson-Levy, 2003; Lomsky-Feder & Sasson-Levy, 2016).

בניתוח הנרטיבים עלו כמה תמות מרתקות: הרמה הגבוהה של המעורבות בצבא של המרואיינות; המסירות שלהן לתפקיד; והמסירות שלהן זו לזו. ברבזמן ניכר היה שחלק גדול מהנרטיבים לא כללו התייחסות מפורשת ומפורטת לצד השני של העימות, או לאבדות של הצד השני, ואם אוזכרו דבר זה נעשה בעקיפין. ייתכן שהעובדה זו קשורה לעובדה שלנשים האלה ניתנה הזכות לשרת בתפקידים הקשורים ללחימה, בתמורה לציות ולמסירות למשימה (Sasson-Levy, 2003). ולבסוף, יש לזכור שחיילים בעימותים ובמלחמות

נוטים להיות קשובים בעיקר לצד שלהם בעימות (Woodward & Jenkins, 2013). ככלל, גבריות משמשת עדיין נקודת המוצא לתיאור ולהערכה של התפתחויות עכשוויות של לחימה (Hutchings, 2008). מהו אפוא השירות הצבאי עבור הנשים? כיצד הן חוות מלחמה, וכיצד הן "עושות מלחמה"? ההיבטים האלה של מלחמה חשובים להבנת מרחב הלחימה ולחקירתו.

אפשר אולי לומר שנשים המשרתות בחדרי המלחמה נמצאות בשולי המלחמה - מרחב טבעי לכאורה עבור הנשים במלחמה. ואולם, ממצאי המחקר הזה מעידים על כך שהנשים האלה נמצאות בלב ליבו של מרחב הלחימה. יתרה מזו, אף שבמדינות רבות עדיין רווחת התנגדות לשילובן של נשים בתפקידים משמעותיים בצבא (למשל, MacKenzie, 2015), החוויות של חיילות מעידות על כך שחלים בצבא שינויים מרחיקי הלכת בתפקידי מגדר: חיילות אכן "עושות מלחמה" בכל מובן של המילה.

את התופעה הזאת ראוי לחקור בהיקף רחב יותר - הן בהיבט גלובלי השוואתי מול מקרי מבחן של צבאות נוספים, והן בצה"ל - זאת תוך השוואה בין נשים המשרתות במילואים ובסדיר בתפקידים האלה. בהמשך יש לערוך השוואה בין חוויותיהם של הגברים ובין אלה של הנשים המשרתים בתפקידים דומים בחדרי המלחמה ולחקור אודות החוויות שלהם, ההצלחות לצד הכשלונות וכן את החוויות הטראומטיות שהם חווים מבעד למסכים.

במאמר זה ביקשתי לזהות את החוויות ואת הדילמות שעיימן מתמודדות הנשים ואת המצבים הבלתי רגילים של לחימה וקרבת שהן חוות. באמצעות בחינת הנרטיבים של המרואיינות, המתארים את חוויות היום-יום שלהן ב"חדר משלהן" (Woolf, 1929/2015), התחקיתי אחר האופן שבו מתארות החיילות בחדרי המלחמה את מרחב הלחימה ומעצבות אותו. כמו כן בחנתי האם ובאיזה אופן הן מאתגרות את התפיסות המקובלות של ביטחון, מלחמה וחלוקת תפקידים מגדרית. התהליכים האלה מתרחשים במקביל

לכניסתן של טכנולוגיות מתקדמות למרחב הלחימה. הטכנולוגיות האלה מביאות את המציאות של אזור המלחמה אל תוך חדר המלחמה. וכוחים משמעותיים ניטשים לאחרונה לגבי כניסתן של נשים לתפקידי לחימה בצה"ל. המחקר הנוכחי העביר את המוקד מהדיון בתפקידי לחימה פר-סה (בתפקידים המוגדרים לוחמי חוד), לדיון בתפקידים תומכי לחימה ומציע לנו להתעכב על החוויות של החיילים והחיילות בתפקידים אלו. התבוננות פמיניסטית ביקורתית אודות מלחמות וחוויות הלחימה במרחב הלחימה המודרני יכולה, אם כן, לתרום ליצירתם של תיאורים מדויקים יותר של תפקידי מגדר בצבא ושל התהליך הרחב יותר, הטבוע ביצירתו של מרחב הלחימה של המאה העשרים ואחת בידי גברים ונשים כאחד.

מקורות

- הראל-שלו, א' ודפנה-תקוע, ש' (2019). על מחקר והקשבה. בתוך: הביטחון כסוגיה אזרחית. בעריכת קינן ע' והרבון ע'. חיפה: פרדס.
- עיריינה, מ' ופדן כ' (2018). "שירות נשים לוחמות בצה"ל - המהפכה הנבלמת", *עדכן אסטרטגי*, כרך 20, גיליון 4, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- שפרן גיטלמן, ע' (2019). *שילוב נשים בצה"ל בראי פקודת השירות המשותף*. מחקר מדיניות 143. ירושלים: המרכז לביטחון לאומי ודמוקרטיה.
- Ackerly, B. A., M. Stern & J. True. (2006). Introduction, in: *Feminist methodologies for International Relations*, edited by B Ackerly, M. Stern, & J. True Cambridge: Cambridge University Press, 1-15.
- Ben-Ari, E., Lerer, Z., Ben-Shalom, U., & Vainer, A. (2010). *Rethinking contemporary warfare*. NY: SUNY Press.
- Ben-Eliezer, U. (1995). A Nation-in-Arms: Israel in its first years. *Comparative Studies in Society & History* 37(2), 264–285.
- Brownson, C. (2014). The battle for equivalency. *Armed Forces & Society* 41, 1-24 .
- Daggett, C. (2015). Drone Disorientations. *International Feminist Journal of Politics* 17(3), 361-379.
- Daphna-Tekoah, S., & Harel-Shalev, A. (2017). Beyond binaries: analysing violent state actors in Critical Studies. *Critical Studies on Terrorism*, 10(2), 253-273
- Dyvik, S.L. & L. Greenwood. (2016). Embodying militarism: Exploring the Spaces and Bodies In-Between. *Critical Military Studies* 2(1-2), 1-6.
- Enloe, C. (1989). *Bananas, beaches, and bases*. Berkeley, California: California University Press.
- Enloe, C. (2015). The Recruiter and the sceptic: A critical feminist approach to military studies. *Critical Military Studies* 1(1), 3-10.
- Garraway, C. (2011). The changing character of the participants in war. *International Law Studies, Ser. US Naval War College* 87, 177-186.
- Gazit, N., & Ben-Ari, E. (2017). Military Violence in Its Own Right: The Microsocial Foundations of Physical Military Violence in Noncombat Situations. *Conflict and Society*, 3(1), 189-207.
- Golan, G. (2015). Militarization and gender in Israel, in Cheung, M., Cook-Huffman, C., Creary, P., Golan, G., Graham, S., Hansen, N., & Lederach, A. J., Eds. *Gender and Peacebuilding: All Hands Required*, 212-228. Lanham: Lexington Books.
- Gregory, D. (2011). The Everywhere war. *The geographical Journal* 177(3), 238-250.
- Guittet, E., & A. Zevnik. (2015). Exposed images of war. In *Emotions Politics and War*, edited by Linda Ahall & Thomas Gregory, 192-206. London & New York: Routledge.
- Halperin-Kadarri, R. (2004). *Women in Israel: A state of their own*. University of Pennsylvania Press.
- Harel-Shalev, A. (2018). "A room of one's own(?)" in battlespace—Women soldiers in war rooms. *Critical Military Studies*, 1-19, <https://doi.org/10.1080/23337486.2018.1494882>

- Harel-Shalev, A., & Daphna-Tekoah, S. (2016a). Bringing women's voices back-in: Conducting narrative analysis in IR. *International Studies Review*, 18(2),171-194.
- Harel-Shalev, A., & Daphna-Tekoah, S. (2016b). The "Double-Battle": women combatants and their embodied experiences in war zones. *Critical Studies on terrorism*, 9(2),312-333.
- Harel-Shalev & Daphna-Tekoah, S. (2020) *Breaking the Binaries in Security Studies*. NY: Oxford University Press.
- Hutchings, K. (2008). Making sense of masculinity and war. *Men and masculinities* 10(4), 389-404.
- Izraeli, D. (2001). Paradoxes of women's service in the Israel Defense Forces. In *Military, State and Society in Israel*, edited by D Maman, E Ben-Ari, & Z Rosenhek, 203-238. New Brunswick, London: Transaction.
- King, A. C. (2015). Women warriors: Female accession to ground combat. *Armed Forces & Society* 41(2): 379-387.
- Lomsky-Feder, E. & O. Sasson-Levy. (2016). The Effects of military service on women's lives from the narrative Perspective. In *Researching the Military*, edited by Helena Carreiras, Celso Castro, & Sabina Frederic, 94-106. London & New York: Routledge.
- Lomsky-Feder, E., & Sasson-Levy, O. (2018). *Women soldiers and citizenship in Israel: Gendered encounters with the state*. NY: Routledge.
- MacKenzie, M.H. (2013). Women in combat: Beyond 'Can they?' or 'Should they?': Introduction. *Critical Studies on Security* 1(2), 239-242.
- MacKenzie, M.H. (2015). *Beyond the band of brothers: The US Military and the myth that women can't fight*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Manjikian, M. (2014). Becoming unmanned. *International Feminist Journal of Politics* 16(1): 48-65.
- Manjikian, M. (2010). From global village to virtual battlespace: The colonizing of the internet and the extension of realpolitik. *International Studies Quarterly*, 54(2), 381-401.
- Masters, C. (2005). Bodies of technology. *International Feminist Journal of Politics* 7(1), 112-132.
- McSorley, K. ed. (2013). *War and the Body*. London: Routledge .
- Peoples, C. & N. Vaughan-Williams. (2015). *Critical Security Studies- An introduction*. London: Routledge .
- Rech, M., D. Bos, K.N. Jenkins, A. Williams, & R. Woodward. (2015). Geography, military geography, and critical military studies. *Critical Military Studies* 1(1), 47-60.
- Sasson-Levy, O. (2003). Feminism and Military Gender Practices. *Sociological Inquiry* 73(3), 440-65.
- Sasson-Levy, O., Levy, Y., & Lomsky-Feder, E. (2011). Women breaking the silence: Military service, gender, and antiwar protest. *Gender & Society*, 25(6), 740-763.
- Shepherd, L. (2012). *Critical Approaches to Security: An Introduction to Theories and Methods*. New York: Routledge.
- Shepherd, L. (2016). "Making War Safe for Women? National Action Plans and the Militarisation of the Women, Peace and Security Agenda." *International Political Science Review* March 8,1-12 .
- Sjoberg, L. (2006). "Gendered Realities of the Immunity Principle: Why Gender Analysis Needs Feminism." *International Studies Quarterly* 50(4), 889-910.
- Sjoberg, L. (2016). Feminist Reflections on Political Violence. In *The Ashgate Research Companion to Political Violence*, edited by Mary Breen-Smith, 261-281 .London & New York: Routledge.
- Suganami, H. (2008). Narrative Explanation and International Relations: Back to Basics. *Millennium* 37(2), 327-356.
- Sylvester, C. (2012). War Experiences/War Practices/War Theory. *Millennium-Journal of International Studies* 40(3), 483-503.

- Tickner, A. (1992). *Gender in International Relations*. New-York: Columbia University Press.
- Wibben, A. T.R. (2011). *Feminist Security Studies—A Narrative Approach*. New-York: Routledge & PRIO.
- Woodward, R. & K.N. Jenkins. (2013). Soldiers' Bodies and the Contemporary British Military Memoir. In *War and the Body*, edited by Kevin McSorley, 152-164. NY: Routledge.
- Woolf, V. (2015/1929). *A Room of One's Own and Three Guineas*. Oxford: Oxford University Press.
- Young, I. M. (2003). The Logic of Masculinist Protection. *Signs* 29(1), 1–25.